

Božo Otorepec

EVIDENTIRANJE IN OBJAVLJANJE VIROV ZA ZGODOVINO SLOVENCEV V POZNEM SREDNJEM VEKU

*Referat na kolokviju ob stoletnici rojstva
Milka Kosa v Ljubljani 10. decembra 1992*

Ker bom v tem poročilu zelo kratek, mi dovolite, da najprej uvodoma vendarle spregovorim tudi nekaj besed o profesorju Kosu in naših arhivih. Besede, ki sem jih spoštovanemu, sedaj pokojnemu profesorju Kosu izrekel pred tridesetimi leti, ko smo praznovali njegovo sedemdesetletnico. Profesor Kos je, kot vsi vemo, vzgojil dejansko celo generacijo zgodovinarjev, seveda tudi zgodovinarjev-arhivistov, ki brez ved, ki jih je on predaval, predvsem seveda paleografije, kronologije, diplomatike itd., ne bi mogli dobro oziroma sploh opravljati svojega poslanstva. Poleg tega je bil vrsto let član izpitne komisije za arhiviste, seveda za zgodovinske pomožne vede, kjer je, vemo, recimo, vsak kandidat dobil original oziroma posnetek gradiva, na katerem je sam delal ali pa je bil iz njegovega arhiva.

Posebno pozornost je profesor Kos posvetil tudi vprašanju vrnitve našega zgodovinskega gradiva iz tujih arhivov. Malo se pravzaprav ve o tem, da je Narodna vlada Slovenije 28. decembra 1918 imenovala takrat 26-letnega mladega doktorja filozofije, zgodovinarja Milka Kosa kot likvidatorja naših zahtev v Hišnem, dvornem in državnem arhivu na Dunaju in tej nalogi se je, po svojem poročilu, januarja 1919 začel posvečati in je sestavil obširne sezname arhivskega gradiva, ki je prišlo v poštev za predajo. Leta 1921 je v Naših zapiskih znova opozoril našo slovensko javnost na Saint-Germainsko pogodbo in z njo v zvezi tudi na naše zahteve za vrnitev naših arhivalij. Podal je pregled, kaj je bilo takrat vrnjeno in kaj je še ostalo, predvsem seveda od samostanskih arhivov s področja Slovenije.

Ko je bila potem leta 1923 sklenjena arhivska pogodba med Avstrijo in Jugoslavijo, je tudi tedaj sodeloval pri sestavi elaboratov in je nato ves čas opozarjal na njeno izvršitev, do katere pa je prišlo, kot vemo, šele po letu 1958, potem ko smo do 1960. leta oddali natančne sezname za vsako arhivalijo, predvsem pri listinah, in kar se je potem začelo uresničevati šele leta 1968. Od imenovanega 1958. leta je bil član komisije ZIS za prosveto in kulturo za izvedbo konvencije iz leta 1923 in pa restitucije arhivskega gradiva, tistega, ki je zašlo v Avstrijo po drugi svetovni vojni.

Njegovi seznammi, predvsem pa seznammi očeta, Franca Kosa, za katerega vemo, da je moral med prvo svetovno vojno bivati na Dunaju, je pa ta čas izrabil za silno plodno delo v arhivu, kjer je prepisal in izpisal številne zvezke z regesti listin, ki se kakorkoli nanašajo na našo, slovensko zgodovino, so bili izredno koristna podalaga za sestavo naših seznamov zahtev.

Ob prizadevanju za vrnitev naših arhivalij iz Avstrije je profesor Kos sodeloval tudi v delu komisije za restitucijo naših arhivalij iz Italije. Pripravil je sezname naših zahtev in izvedel njihovo vrnitev v Slovenijo. Med gradivom je zlasti omeniti dragoceno gradivo iz dobe francoske Ilirije in pa nekatere starejše arhivalije.

Že v stari Stanojevičevi Narodni enciklopediji iz leta 1925 je bil objavljen njegov članek o arhivih v Sloveniji in o arhivskem gradivu, ki je še v Avstriji. Ta enciklopedija je bila osnova oziroma vedno živ spomin na to vprašanje.

Doma je bil leta 1950 imenovan za predsednika arhivskega sveta Ljudske republike Slovenije, bil je več let podpredsednik Arhivskega društva Slovenije, kjer je sodeloval pri sestavi in pretresanju osnutka zveznega zakona o arhivskem gradivu, o strokovnem šolanju, med drugim je tudi sprožil iniciativo za šolanje arhivskih kadrov v okviru zgodovinskega oddelka oziroma katedre. Bil je celo član posebne komisije za ustanovitev visoke arhivske šole, ki pa ni bila, pač zaradi različnosti, ki je bila v nekdanji Jugoslaviji, nikdar realizirana.

V Naših razgledih je pisal o znanstveni vlogi naših arhivov, večkrat je sodeloval na posvetovanjih slovenskih arhivarjev s svojimi dragocenimi prispevki. Nazadnje je treba omeniti, da je bil tudi dolga leta predsednik Upravnega odbora Mestnega arhiva v Ljubljani.

Na njegovo delovanje v zvezi z arhivi spominja še danes cel fascikel tega gradiva, med katerim nemara ne bi bil nenajzanimivejši tudi tisti, ki bi v zvezi z njegovim delom osvetlil delo na restituciji oziroma vrnitvi gradiva iz Avstrije takoj na začetku, v letih 1918, 1919 in potem še naprej.

* * *

Po tem kratkem uvodu mi dovolite, da se posvetim temi, ki je bila napovedana, to se pravi, evidentiranju in objavljanju virov za zgodovino Slovencev v poznem srednjem veku. Pod imenom »pozni srednji vek« razumem gradivo po izteku Kosovega gradiva za zgodovino Slovencev v srednjem veku, se pravi od 1246 pa tja do konca 15. stoletja. Ne bom seveda tukaj ponavljal stare in znane resnice, da brez novega gradiva ni novih zgodovinskih spoznanj, razen če kakšni pisci starih ne začno obračati po svoje. Tudi profesor Kos je visoko cenil iskanje novih virov, tako listinskih kot seveda tudi predvsem urbarjev, za katere je upravičeno menil, da so za zgodovino slovenskega naroda vir primarnega pomena. Zbiral je gradivo iz raznoraznih arhivov (o tem bomo še govorili). V njegovi rokopisni zapuščini na Zgodovinskem inštitutu Milka Kosa je veliko fasciklov s takimi gradivi. Precej gradiva je, kot sem že omenil, v Hišnem, dvornem in državnem arhivu izpisal tudi njegov pokojni oče Franc Kos. To gradivo je služilo tudi Milku Kosu za njegove razprave pa tudi kot neke vrste vodič za iskanje, kadar je šlo za podrobnejšo vsebino tega ali onega predmeta.

Zlasti veliko arhivskega gradiva je evidentiral profesor Kos v zvezi z delom na historični topografiji Slovenije, delu, ki je bilo široko zasnovano in pri katerem je sam prevzel obdelavo historične topografije nekdanje Kranjske do leta 1500. Evidentiranje novega gradiva je torej očitno kontinuiran proces, ko se dejansko naklada, nalaga gradivo, vedno novo na novo, iz generacije v generacijo. O tem najbolje priča zgodovina naše historiografije. Če samo pogledamo, kakšen napredek je recimo bil storjen v tem pogledu v 19. stoletju, kako so bile pisane razprave iz prve polovice 19. stoletja in kako so bile te potem izdelane v drugi polovici 19. stoletja, ko so že prihajali novi strokovni delavci, šolani, predvsem tudi v dunajskem Inštitutu za raziskovanje avstrijske zgodovine.

19. stoletje je tudi čas izdajanja velikih deželnih diplomatarjev Koroške, Štajerske, pa tudi našega Šumija in njegovih prispevkov. Diplomatarjev, od katerih so nekateri sedaj, po drugi svetovni vojni, doživeli nadaljevanje (predvsem gre za 5. do 10. zvezek Monumenta historiae ducatus Carinthie, torej koroških virov, ki pa so doživeli upravičeno kritiko zaradi precej površnega odnosa). To ni več stara natančna Jakscheva šola. Omeniti je tudi 4. zvezek Gradiva za zgodovino Štajerske, kjer je objavljeno nadaljevanje nekdanje Zahnove izdaje za leta 1260 do 1276. Štajerci so medtem tudi izdali knjigo registov za zgodovino Štajerske in sicer 1. zvezek, ki je dosedaj izšel in obsega regeste za leta 1308 do 1319.

Evidentiranje zgodovinskega gradiva, tako listin kot rokopisov, je, po domače rečeno, iskanje. Iskanje gradiva, ki ga rabimo, ali pa kar sistematičnega iskanja gradiva za slovensko zgodovino sploh. Pri tem iskanju je seveda treba imeti gotove predpogoje, predvsem seveda zgodovinsko izobrazbo, pa v nemali meri tudi poznavanje pravne in sploh zgodovine, kajti treba je vedeti, kje se vse nahajajo arhivski fondi, pomembni za našo zgodovino. Profesor Kos je upravičeno napisal, da so nahajališča našega gradiva verna slika zgodovine našega ozemlja. Večino ozemlja so vladarji podeljevali velikim svetim in cerkvenim gospodom, katerih središča so bila izven Slovenije. Zato ni čudno, da se arhivi s tem gradivom tudi tam nahajajo. Če iščemo neko gradivo, je pač treba vedeti, kje ga najdemo. Ko potem najdemo odgovarjajočo arhivsko ustanovo, moramo zopet iskati še naprej, v katerem arhivskem fondu in znotraj tega, v katerem fasciklu itd.

Ideal zgodovinarja se bo šele ustvaril, ko bo vse arhivsko gradivo, predvsem verjetno najprej srednjeveško, že na disketah, računalniško obdelano in kdor bo pač rabil podatek o tem ali onem fevdalcu, plemiču, kraju, bo to seveda zelo hitro dobil. Danes je to seveda še vse skupaj vprašanje bolj ali manj pobožnih želja, predvsem pa seveda bolj ali manj trdega

dela, odvisno od tega, koliko so nam arhivarji to delo pri iskanju olajšali; ali recimo v arhivu obstojajo kartoteke, krajevne, imenske, morda celo stvarne; ali obstojajo repertoriji gradiva, pregledi vsebine, stvarni, osebni; ali pa se moramo iskanja bolj detajlno lotiti kar sami.

Pogosto smo pred nalogo, da moramo pregledati velike serije gradiva, katerih tipični predstavnik so recimo notarske knjige. Notarske knjige, zajemajo v Notarskem arhivu v Vidmu kar 10.846 fasciklov. V teh fasciklih je okrog 63.000 zvezkov, za okoli 3500 raznoraznih notarjev. Pri tem so te notarske knjige z vpisi listin kar najrazličnejše, velikokrat po obsegu lahko zelo skromne, majhne, lahko pa tudi kar precej obsežne. Brez indeksov, vse besede so pisane z malo začetnico in seveda vsaka beseda ali pa vsaj vsaka druga, je pisana skrajšano. Razumljivo je, da je iskanje podatkov, ki jih človek rabi, ki ga zanimajo, v takih notarskih knjigah izredno zamuden posel. Pri tem človek mnogokrat ne ve, kakšno pot bi ubral. Sam sem poskusil prebrati neko notarsko knjigo od prve do zadnje vrstice. Ali pa knjigo brati hitreje in če imate tekem časa prakso, potem že kar veste, kje je treba v takem zapisu pogledati, da boste videli tisto, kar iščete. Recimo, kjer je kakšno nemško ime, lahko kaže, da gre mogoče za osebo iz naših krajev itd.

Kar se tiče krajevnega iskanja, bi seveda tukaj ponovil to, kar je profesor Kos že leta 1963 povedal in naštel, kje vse se nahaja gradivo za starejšo zgodovino Slovencev izven naših meja. Tu je navedel arhiv oglejskega patriarhata, ki ga hranijo v Vidmu na več krajih in v več drugih krajih izven Vidma. Gradivo v Vidmu je za slovenskega zgodovinarja 13., 14. in 15. stoletja to, kar so za arheologe razni tumulusi, ki skrivajo bogate izkopenine. To gradivo je sorazmerno malo pregledano, predvsem, kar se tiče notarskih knjig privatnih notarjev. Pokojni ravnatelj Štajerskega deželnega arhiva Zahn je pred 120 leti zelo pridno in vestno pregledal ves ta arhiv in zabeležil gradivo tudi za slovenske kraje, za Kranjsko pa Štajersko, ampak predvsem iz protokolov oglejskih patriarhov, takorekoč uradnih knjig oglejskega patriarhata, ki res obsegajo veliko dragocenega gradiva. Ni pa imel časa, poglobiti se v knjige privatnih notarjev, kjer so recimo zabeležena raznorazna posojila, nakupi itd. naših ljudi. Predvsem so znane oziroma dragocene knjige notarjev iz Čedad, ki je bil na poti v Furlanijo in kjer je ogromno teh zapisov. Sam sem si v videmskih arhivih zabeležil veliko teh raznih omemb v arhivalijah, si zabeležil na kratko ali bolj obširno razne listine, ki se nanašajo na Slovenijo. Žal to gradivo, ki sem ga pripravil že pred dvema letoma, še do danes ni moglo biti izdano.

Poleg notarskega arhiva je v Vidmu omenjena še seveda Mestna biblioteka z dragocenimi notarskimi knjigami, potem Nadškofijski arhiv, Kapiteljski arhiv itd. Muzej v Čedadu ima dragoceno zbirko listin, med njimi je tudi ena, ki jo je profesor Kos objavil, in sicer o Porgarjih pa biblioteka v San Daniele in Državni arhiv v Vidmu. Kar se tiče drugih arhivskih ustanov v Avstriji in Nemčiji, je tukaj navedel gradivo, predvsem najprej za cerkvene ustanove, na primer za nadškofijo v Salzburgu; pa gradivo iz bavarskega Freisinga, ki ga je medtem izčrpal in dal mikrofilmati pokojni dr. Pavle Blaznik; gradivo v Brixnu, (iz tega arhiva so štiri listine nekoč bile na Kranjskem). To je bila namreč najstarejša listina o Bledu iz 1004, ki je danes v Tirolskem deželnem arhivu v Innsbrucku. Profesor Kos je potem navajal arhivalije škofije, v Krki, Bambergu, potem raznih samostanov, v Admontu, Šentpavlu, med drugim tudi arhiv v Gornjem gradu, ki pa je medtem bil od avstrijske strani predan Sloveniji in se danes nahaja v Nadškofijskem arhivu v Ljubljani. Pomembni so bili dalje arhivi samostanov v Vetrinju, dominkanskega in minoritskega na Ptujju pa seveda Nemškega viteškega reda na Dunaju; tukaj profesor Kos zopet navaja samostane, ki jih je ukinil Jožef II. in sicer Bistro, Pleterje, Vesleovo, Mekinje, ki so se tudi medtem vrnili domov in so danes v Arhivu Slovenije. Pač pa se še vedno v Gradcu nahajajo arhivi z dragocenimi listinami od 12. stoletja dalje, samostanov v Marembergu, Studenicah, Žičah, Jurkloštru in Ptujju, za katere upamo, da bodo tudi nekoč vrnjeni. Vrnjen je bil velik del arhiva oziroma listin grofov Celjskih, okrog 880 listin, ki se danes tudi nahajajo v Arhivu Slovenije.

Ne bom tukaj še podrobneje navajal teh raznoraznih arhivov, kjer se vse nahaja naše gradivo, pač pa bi rad spregovoril še nekaj besed o drugem delu, to je o objavljanju arhivskega gradiva. Čisto na kratko: objavljanje gradiva je deloma tehnično vprašanje, deloma vsebinsko. Tehnično vprašanje, kako? Kako objavljati latinske tekste, kako nemške

tekste; še danes najdemo marsikoga, da vestno prepisuje velike črke, enkrat velike, enkrat majhne, v nemških tekstih itd. Način objave: ali objaviti listine v celoti ali le v regresih, kako objavljati urbarje. Kako objavljati fevdne knjige in končno, ali ni morda tudi najbolj enostaven način edicije listin in drugega gradiva, mikrofilmanje, posnetje na diskete, razmnoževanje teh disket in gradivo na ta način razširjati. Drugo je vprašanje vsebine. Arhivsko društvo in Zgodovinski inštitut sta leta 1972 priredila posvetovanje o programu edicij in nato izdala tiskani program edicij.

Zusammenfassung

EVIDENTIERUNG UND EDIRUNG VON QUELLEN FÜR SLOWENISCHE GESCHICHTE AUS DEM SPÄTMITTELALTER

Božo Otorespec

In dem Aufsatz wird ein Magnetogram eines Vortrages an der Tagung zur Feier des 100. jährigen Geburtstages von Akad. Prof. Dr. Milko Kos (1892–1972) wiedergegeben. Der Autor beschreibt einfängs die Tätigkeit Prof. Kos in Zusammenhang mit den Archiven und Rückführung von Archivalien slowenischer Provenienz aus Österreich aufgrund des Archivabkommens von 1923. Im weiteren behandelt der Autor bemühen prof. Kos um Evidentierung von Geschichtsquellen für slowenische Geschichte vor allem aber für die Historische Topographie von Krain in den Archiven und Bibliotheken von benachbarten Friaul. Schließlich werden einige Grundsetze über die neuen Editionstechniken kurz erwähnt.

Boris M. Gombač

TRST-TRIESTE. DVE IMENI, ENA IDENTITETA: SPREHOD ČEZ HISTORIOGRAFIJO O TRSTU 1719–1980

Ljubljana : Narodni muzej; Trst : Tržaška založba, 1993. 181 strani.

Avtor je v svojem delu obdelal problematiko Trsta iz zornega kota historiografije, predvsem italijanske. Knjiga je rezoniran sprehod skozi 200 in več let tržaške zgodovine in se dotika vprašanj iredentizma, fašizma in italijanskega nacionalizma po drugi svetovni vojni, vse do današnjih dni. Zanimivo in aktualno branje bogati še obsežen seznam literature in neposredni uvod, ki govori o nacionalnem vprašanju v Trstu in Primorju.

Članom Zveze zgodovinskih društev Slovenije nudimo pri nakupu ali naročilu knjige 20% popusta!

Knjigo lahko naročite v Narodnem muzeju v Ljubljani (061/221-882)